

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

3

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHAEOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATÆ

BUDAPEST, 1961.

IRODALOM - LITERATUR

Opponensi vélemény Gábori Miklós: A késői palaeolitikum kérdései Magyarországon c. kandidátusi értekezéséről.

Előre kívánom bocsájtani, hogy a régészetnek minden korát - ez a szó is amellet szól, - történeti szemlélettel nézem, s ezért örülök annak, hogy Gábori Miklós kandidátusi értekezése "régészeti módszereken nyugvó történettudományi szemléletű vizsgálatát" kívánja "adni a magyarországi késői palaeolitikumnak;" - "annak a gazdaságtörténeti és kulturális fejlődésnek, mely az utóbbi tíz év kutatásai alapján alakult ki, s amely céljaiban a régészet társadalomtudományi felfogásához kíván vezetni."

Nem örülök azonban annak a megállapításnak, amely szerint: "Lényegében a Würm 2-től kezdődő kulturális fejlődésről, annak részleteiről, menetéről bizonytalan képet kapunk . . . a korszak kutatása terén . . . Közép- és Kelet-Európa haladottabb részein is - ezért úgy gondoljuk, hogy ennek oka nemcsak a kutatás kisebb vagy nagyobb intenzitásában, hanem módszereiben, célkitűzéseiben, szemléletében is keresendő. A természeti környezet vizsgálata, a földtörténeti kormeghatározás érdekében, érthetően mellőzte az utóbbi időkben a kulturális, történeti vizsgálatokat. . . A természettudományi módszerek gyors fejlődése egyrészt elvonta a figyelmet a gazdaságtörténeti, kulturális, társadalomtörténeti kérdésektől, - másrészt a kutatás a szűkebben értelmezett és alkalmazott tipológiai, tárgyi, anyagvizsgálatban, formai elemzésekben tévesztett célt."

Ebből a megállapításból nem látszik eléggé tárgyilagosnak, ami pedig előfeltétele minden tudományos dolgozatnak. Tárgyilagosan - ismételten hangoztatva a magam történeti szemléletét - úgy fogalmaznám meg, hogy mind azokban a dolgokban, amelyekben szerző tévesztett célt lát, éppen a gazdaság és társadalomtörténeti szemlélettel dolgozó kutatás elő-

feltételét teremtette meg a természettudományos kutatás, amivel nagy lépéssel vitte előre a megismerés lehetőségét, elsősorban a történetkutatásban nélkülözhetetlen kronológiát.

Sokat lehetne ezekről a kérdésekről és vele kapcsolatban a komplex módszerről is beszélni, de ez itt annyival is inkább felesleges, mert ennek előnyeit a Szeged-öthalmi közléssel kapcsolatban /Dolgozatok, XII. 1936. 1-7 és 14-19/ maga Gábori is elismeri ebben a mondatban: "leletanyag, a lelőhely feldolgozása igen korán megelőzte kutatásunkban az un. komplex módszert és ha a régészeti leletanyag csekély is, ezen a telepen megkapjuk a gerinces- és molluszkfauna, a faszén anyag, a pollenanalízis és a rétegtani vizsgálatok eredményeit is." Ez a megnyilatkozás kétségtelenül a természettudományi kutatások alapvető fontosságát ismeri el, ami a természetvizsgálók előtt abban az időben is saját területük célkitűzése volt és csak a feldolgozás, illetőleg az együttes közlés tette eredményüket régészeti szempontból használhatóvá, értékesíthetővé.

Azóta még nagyobb mértékben, még tudatosabban nyilvánul meg ez a törekvés, amelynek eredményei nélkül légüres térben mozogna minden kutatás, ami sohase vezethetne semmiféle eredményre.

Tudnia kell ezt Gábori Miklósnak is. Bizonyára velem együtt emlékezik azokra az első bizonytalan lépésekre /Acta Arch, Hung. III, 1953. 1-56 és 56-68/, amelyeket az első keleti összeköttetéseket vizsgáló dolgozatában tett meg, s amelyben általában a kutatás hiányosságában találta a nehézségeket. Az azóta elért újabb eredmények nélkül, sokkal kevesebb hiteles adattal tudta volna bizonyítani a dolgozatban kitűzött és mindenhol meggyőzően tárgyalt idő ma már szerteágazó problémáit.

Nem hiszem, hogy ezeket a tényeket ne látná tisztán, akkor, amikor évek szorgalmas és éles szemmel figyelő munkája után logikusan felépített szintézisét jórésztben a más célkitűzéssel is dolgozó szakemberek eredményeire is támaszkodva építette fel.

Hogy ne csak a saját kutatásomról mondottakra hivatkozzam, legyen elég még megemlíteni azt, a disszertációban is többször hivatkoztam, gondosan felépített dolgozatot is, amelyet Gábori feleségével Csákvér Veronikával, éppen az ő természettudományos megállapítására is támaszkodva: Les stations de loes paléolithiques de Hongrie /Acta Arch. Hung. IX. 1958, 19-38/ címen két esztendővel ezelőtt tett közzé.

Ugy gondolom a fentieket éppen olyan kertelés nélkül meg kell mondani, mint ahogy alkalmilag a másik irány felé is megmondottam. Nem tudom milyen lesz ennek az őszinte szónak a visszahatása. Akkor /Vértes László kandidátusi vitáján 1958-ban/ a bizottság egyik igen tisztelt tagja azt vette megállapításom ellen, hogy a geológia is történeti módszerrel dolgozik - ami valójában igaz. De mégis más a természet törvényeinek alávetett lények, vagy tények fejlődésével, fejlődésüket lépésről-lépésre kísérő megfigyelések törvényszerűségeivel foglalkozó történelem módszere, mint a természet átalakítására törekvő emberrel foglalkozó történelem, még akkor is, ha mind a kettő - természetéből adódó - törvényszerűségnek van is alávetve, mert az utóbbit a társadalom fejlődésének törvénye is befolyásolja.

Mielőtt a disszertációnak elsősorban módszerei kérdéseit vizsgálnám, meg kell mondanom, hogy ez a munka semmiképpen nem szakítható el Gábori Miklós eddigi munkásságától. Nemcsak összefügg a rövid életrajzban említett máris jelentős eredményű dolgozataival, de azokra többször is hivatkozik, egyik-másik helyen részleteket is közöl belőlük és helyes megállapításait - éppen azért, mert helyeseknek tartja - itt is átveszi. Éppen ezekkel tesz eleget a kandidátusi disszertáció ama követelményének, amely kívánatosnak, sőt szükségesnek is tartja, hogy a benyújtás előtt a disszertáció legalább már részben közölve a szakemberek rendelkezésére álljon.

Amikor megállapítom, hogy az értekezés célkitűzéseivel egyet-érték és azt a haladó tudomány érdekében is szükségesnek tartom, a dolgozat felépítésével kapcsolatban szeretnék néhány megjegyzést tenni.

A dolgozat címe - A késői palaeolitikum kérdései Magyarországon - megengedi ugyan, hogy valamennyi fejezet helyet kapjon benne, de mégis úgy látom, hogy a ságvári telep ásatás menetének tüzetes leírása törést jelent az alkalmazott módszerben. Kitűnik ez az egész fejezet jelentésszerű fogalmazásából is.

Ennek a fejezetnek bele kellett volna olvadnia "A lösz telepek vizsgálata" c. fejezetbe, amely részletes leírásával - amit fontos leletei tökéletesen indokolnak - és széleskörű kiértékelésével önálló dolgozatként volna felhasználandó.

Ha pedig itt látta a szerző helyesnek közölni, úgy az egész dolgozatot - az ásatásra vonatkozó rész megfelelő átdolgozásával - ezzel

kellett volna kezdeni, s a címe: "A ságvári gravetti telep és a késő paleolitikum kérdései Magyarországon" lehetett volna.

Tudom, hogy ez a kérdés nem lényegbevágó, de azonnal megadta volna a telep hangsúlyát, ami gravetti telepeink között, éppen a kutatás módszeressége miatt valóban meg is érdemli ezt a helyet. Nemcsak az elbírálás, hanem a közlési lehetőség is mondatja velem ezeket a megjegyzéseket, hiszen nyilvánvaló, hogy a munka a legszélesebb körű nyilvánosság elé kívánkozik.

De térjünk vissza a disszertációra.

Elvi kérdésnek is mondhatnám ennek a fejezetnek módszertani problémáit. Egy ilyen nagyszabású összefoglalásnál elmaradhatatlan a kutatástörténet, különösen akkor, ha az kerekén 30 esztendő - kisebb-nagyobb megszakításokkal végzett - tudományos munkáját öleli fel. Olyan harminc esztendőjét, amely nemcsak új módszert, de lényegesen más, új eredményeket is hozott. Az utolsó harminc esztendő módszerei változásai, s éppen ezek alapján adódó új megállapításait nemcsak pontosan mutatja a ságvári telep kutatása, de hűen tükrözi a magyar lösz kutatás teljes képét is, hiszen ennek - ma már nem tartható - kultúra meghatározása /magdaléni/ - döntően befolyásolta további kutatásaink kronológiai eredményeit.

Erre a tényre a helyes irányban haladó Gábori ismételten is rámutat. És maga is érzi, hogy a telep régi módszerű kutatásairól is szólnia kell. Szól is, de teljesen elkülönítve a saját ásatásainak eredményeitől, illetőleg csak egészen laza szálakkal fűzi össze a kettőt.

Mennyivel könnyebb volna a ságvári telep döntő eredményeket hozó - az ásatás menetét pontosan adó - feltárásának és közlésének módszerét, annak minden előnyét, a település legaprólékosabb részletét is jól megfigyelő és hűen rögzítő céltudatos eljárását egybevetni az 1928-1941 közt folyó, a település nagyon is lényeges vizsgálatával csak elvétve törődő, legtöbb esetben csak tipológiai alapon nyugvó kronológiai eredményeket adó ásatási módszerével, ha a telepre vonatkozó - bár legcsekélyebb - megfigyelés és adat egy fejezet keretében kapott volna helyet. Nemcsak az ásatási módszer nagy különbsége tűnt volna ki, de a régi ásatások anyagából bemutatott leletanyagának az új eredményekkel együtt történő közlése keleti és nyugati analógiák helyes megállapításának egy helyen közlése, szerveesebbé, ismétlésektől mentessé tette volna a fejezetet.

A saját ásatásának minden eddiginél gazdagabb leletanyaga ezzel is nagyobb hangsúlyt kapott volna, s az általa megállapított három legfontosabb eredményhez /az agancs eszközök, a "kemandóbot" és a lakókunyhó rekonstrukciója/ az egyébként gondosan feldolgozott - s a régi eredményekkel kiegészített - készközök is csatlakoztak volna, mint ahogy valójában csatlakoztak is, ha külön nem is emelte ki azokat.

Cél tévesztett dolog volna és a rendkívül gazdag vonatkozó széleskörű irodalom mellett lehetetlen is, minden felhasznált adatot felülvizsgálni. 237 oldalnyi szöveghez 429 olyan jegyzet bizonyítja ennek lehetetlenségét, amelyben a legújabb irodalom minden jelentős alkotása feltalálható. Nem utolsó sorban a szovjet irodalom, amely e kor kutatásában elért eredményeivel nagyban hozzájárult ahhoz, hogy éppen a ságvári ásatás kezdetén még erősen a francia szakirodalomra támaszkodó kutatás, figyelembevéve a középeurópai irodalom újabb eredményeit is, új utakon keresse a probléma helyes megoldását.

Gábori nem vesz minden megállapítást készpénznek, bárki legyen is az, aki előtte egyik-másik kérdésben állást foglalt. Szigorú kritikával vizsgálja meg az adatokat és ezek alapján csak azokat az eredményeket veszi át, amelyeknek logikája helytálló. Ezért természetesen, hogy munkájában nem kevés a vitaanyag, mint ahogy sok a megoldatlan kérdés is.

Önként vetődik fel a kérdés: a disszertáció eredményeiről vagy problémáiról beszéljek-e a továbbiakban? Nehezen tudnám a kettőt egymástól elválasztani, mert igen sok esetben a probléma is eredmény, az eredmény viszont mindenkor csak a tudomány pillanatnyi állását tükrözi. Ezért van helye a tudomány történetében még azoknak a régen elavult megállapításoknak is, amelyek koruk színvonalán álló módszeres munka eredményei voltak, s az újabb kutatás problémáivá lettek. Így dolgozik a tudomány a jövőnek, de eredményei mégis elsősorban a múlt tükrözik.

Ezzel az elgondolással közelítek azokhoz az egyes részletekhez, amelyeket szükségesnek tartok külön kiemelni. A disszertáció teljes ismeretétől felmentenek a tézisek, amelyek a dolgozat lényegét amugyis megvilágítják. Hogy ettől a módszertől itt-ott, de főleg mondanivalóm végén eltérek, azzal is hangsúlyt kívánok adni a felvetett probléma fontosságának.

Célkitűzéseiről már volt szó, de arról nem szóltam, hogy a késői

palaeolitikum fejlődésének hiányos képét átfogóbb szemponttal, történetileg összefüggőbb keretben kívánja továbbvizsgálni. Ezért veti fel a korszak kérdését, az eddigi eredmények rögzítését, mint a további kutatáshoz "legvalószínűbb munkahipotézist". Ezzel egyetértek; márcsak azért is, mert a felmerülő kérdések vizsgálatának még akkor is ez az egyetlen helyes útja, ha - mint hipotézis - sok kérdés megoldását természetesen nyitva is hagyja a jövő kutatás számára.

Az első fejezet "A késői palaeolitikum kulturális előzményei" címet viseli, ami már magában is jelzi a kérdés megközelítésének módszerét.

Ne foglalkozzunk itt azzal az időrendi kérdéssel, amely az aurignaci II. és a szeletai kulturák egyidejűségét bizonyítja. Csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy a "kermeghatározás" nem lehet az egyidejűség bizonyítéka: az egymást részben fedő elhelyezkedés azonban éppen úgy, mint a kölcsönösen előforduló eszközök.

Megoldatlan kérdés a szeletai "esetleges" továbbélése a Würm 2-ben. Erre a kérdésre még egyszer visszatérünk. Valószínűbbnek látszik szerinte az, hogy a két kultúra élettartama tovább nyúlt a feltételezettnél, mint az, hogy a keleti gravetti az interstadiálisban már megjelent. Arra, hogy ezt az esetlegességet, valószínűséget mi bizonyítja, nem kapunk feleletet, pedig nyilván vannak Gáborinak indítékai erre a fogalmazásra, amelyeket legalább jegyzetben említeni lehetett volna. Ez ugyanis tulmegy a már ismert együttélés kérdésén.

Nem tisztázza azt a kérdést sem, mit ért a szeletai legfejlettebb, a többi fázistól vagy csoporttól különálló foka alatt. Mit jelent itt a fázis - később fokozatnak is nevezi - és mit a csoport. Míg az előbbi érzésem szerint időrendet jelent, az utóbbi egyidejűség, de külön helyen élt változatot is jelenthet. Ebből az egyetlen fogalom zavarból is látszik, hogy régészeti terminológiánk még mindig nem alakult ki kellőképp és ehhez palaeolitikus kutatóink a természettudományos tudományos nyelv használata által befolyásolva még a többi régészeknél is kevesebbel járultak hozzá.

Míndezeknél fontosabb azonban a gravetti kulturát megelőző két népesség /aurignaci, szeletai/ életformájának és gazdálkodásmódjának - mondhatnám történeti - vizsgálata. Ez nem könnyű feladat. Hiszen a tárgyi leleteken tulmenően alig áll valami rendelkezésünkre. A hajító lándzsa és a nyilcsúcsok azonban kétségtelenül vadász életmódot mutatnak. Így a lelőhelyek az aurignaci embert hegyi vadászként határozzák meg, aki főleg barlangi medvére

vadászott éppen úgy, mint a szeletai művelődés hordozója, még akkor is, ha fegyverük nyersanyaga nem is volt azonos.

Itt a fogalmazás miatt bizonyos ellentmondás van. A szeletai emberről szólva előbb azt állapítja meg, hogy "ezek is azonos eszközökkel vadásztak, csupán kőből készítették azokat. . ." Később arról szól, hogy "Eszköz típusaik, azok anyaga viszont lényegesen eltér egymástól". Az azonos mellé irandó "hatása" szócska kiküszöbölné ezt az ellentmondást.

A szeletai kulturáról magyarországi vonatkozásban elmondható, hogy vadászata kevésbé volt egyéni, mint az aurignacié.

A két népcsoport nem cserélt lakóhelyet, s így a két művelődés emlékeit tartalmazó rétegek ugyanazon barlangon belül nem váltják egymást.

A két kultúra különböző eredetére éppen úgy nem kapunk felvilágosítást, mint arra a kérdésre: mi az alapja az etnikum szerinti szétválasztásnak. Egyelőre valóban feltevésnek látszik az is, hogy az aurignaci ember a bükk nyugati, a szeletai a keleti részét szállta meg "időszakosan".

Településről lévén szó, az idézőjelbe tett szó értelmezése szükségesnek látszik már csak azért is, mert egyuttal az életmódra - amelynek vizsgálatát céljaként tűzte ki a disszertáció - részletesebb felvilágosítást is adhat és minden kétértelműséget kizár. De érdekel bennünket azért is, mert éppen Gábori már régebben rámutatott "a két műveltség. . . hosszú idejű korbéli párhuzamára . . ." amit hazai viszonylatban az aurignaci kultúra újabb kutatása, illetőleg annak eredményei végérvényesen igazoltak.

A saját munkákra hivatkozás igen helyes és főleg ott nélkülözhetetlen, ahol nemcsak eredményekről, de a hozzá vezető utról is tájékoztat. Régészeti kutatásunknak nem minden esetben volt előnyére a csak a pillanatnyilag leszűrt eredményekre való hivatkozás, mert éppen attól az uttól zárta el a további kutatást, amelyen esetleg ellenkező eredményekre is juthatott volna. Hangsúlyozni kívánom, hogy ezt csupán mint módszери kérdést érintem és nem a valóban helytálló, s mások kutatásai által is megerősített megállapítás kétségbevonása céljából.

Nem érdektelen annak a további vizsgálatra szoruló kérdésnek a felvetése, hogy a mikrolitika már olyan időszakban is ismert volt, amikor

a keleti gravetti még nem jelenhetett meg Európában.

Ebből Gábori azt az eredményt szüri le, hogy "tényleges kulturális keveredés alig lehetséges a két, gazdálkodásában, település módjában, egész kulturális tartalmában különböző egymástól eltérő néesség közt".

Ez a gondolat bennem három kérdést vetett fel:

1./ Ha nem keleti gravetti ez a mikrolitika, honnan származik, milyen nép mondhatta sajátjának és honnan ismerjük ennek a néességnek életmódját?

2./ Vajon egymás közelébe került, teljesen eltérő foglalkozást űző népek hagyatékában nem lelhetők-e fel kölcsönösen egymás kulturájai?

3./ Mit értünk tényleges keveredés alatt?

Ezekből a szempontokból valóban megvizsgálandó ez a kérdés és valóban nem hiábavaló problémákat vetett fel. Talán a kivételként említett ausztriai telepek adhatnak megbízható adatokat.

Gábori nem tartja lezárt kérdésnek a gravetti kultúra kezdetének a Würm I/2 interstadiálisba helyezését, ha fenn is tartja a lehetőségét annak, hogy az aurignaci II. idején keleti behatás első jelei már megvoltak.

Az aurignaci műveltség megszűnése után más jellegű mikrolit kultúrának adja át a helyét. Erről állapítja meg Gábori, hogy a gravetti kultúrának barlangi változata. /Ezzel a kérdéssel külön fejezetben foglalkozik/.

A történeti kép azonban a nyiltszíni területeken is megváltozik. Ekkor és itt jelenik meg a keleti gravetti néesség.

A szeletai kultúra kérdésével nagyjára a régi anyag újraértékelése kapcsán foglalkozik, nem is először. Így itt is inkább csak néhány újabban felmerült kérdést kívánok említeni.

Bár Gábori csak a szeletai levélhegyekkel kapcsolatban teszi eme megállapítását: "A tipológiai osztályozás során egy feltevés merül fel bennem; a különböző tipológiai csoportokat, periódusokat nem félkész és kész állapotban maradt levélhegyek alakítják-e ki?" Helyesen állapítja meg, hogy ez a lehetőség más kulturáknál is fennáll. Ugy hisszük, hogy ez a gyanu csak olyan esetben merülhet fel, ha nem ugyanannak a lelőhelynek rétegtanilag pontosan meghatározott zárt leleteit vizsgáljuk. Ezeken belül valóban lehet erre az eshetőségre gondolni.

Itt felel a már előbb válasz nélkül hagyott kérdésre: a késő szeletai fokozat - itt már nem csoport, nem fázis - kérdésére is, ami szorosán összefügg a fejlett szeletai kormeghatározásokkal, a kultúra felső határának megállapításával és a kitűzött történelmi cél érdekében a keleti gravetti elemek megjelenésével.

A késői fokozat meghatározói az "ugynevezett dekadens levélhegyek", amelyek nem a kultúra hanyatlásának következményei, hanem a főleg kevésbé megfelelő nyersanyagok.

Sok figyelmet érdemel az, amit a hanyatlással kapcsolatban általában mond: "Merevnek tartjuk azt a nézetet, mely szerint a kulturák keletkeznek, virágzanak, majd lehanyatlanak és eltűnnek". Ennek bizonyítására az eszközkészletek dialektikus vizsgálatából indul ki. "A kultúra eszköz képlete mindig fejlődő irányban változik, - ennek során egyes szerszámtípusok háttérbe szorulnak, aminek oka az, hogy a gazdálkodási mód fejlődésével, attól függően, másfajta szerszámokat kezdenek használni, - újabb kulturfáciest alakítanak ki, annak eszközeit fejlesztik tovább, vagy veszik máshonnét át, - s a régebbiek ezek mellett elvesztik szerepüket."

Egészsében helytálló ez az elgondolás, csupán a kulturák eltűnésével kapcsolatban nem, amelynek nem okvetlen előfeltétele a fokozatos hanyatlás, mert az, mint az őskor kezdete óta a történelem folyamán oly sokszor, a kultúra virágzása idején is megtörtént.

Tisztában vagyok azzal, hogy ezt az utóbbi gondolatot az őskori kulturákra valóban nem mindenütt lehet alkalmazni, de ott mindenestre, ahol a korhoz viszonyítva valóban magas kultúra tűnt el nyom nélkül. Hogy ezt a csupán eszközöket hátrahagyó kulturáknál milyen módszerrel lehetne és kellene vizsgálni, arra azt hiszem inkább az etnológiához kellene fordulni.

A szeletai végének történelmi képét, bár más idegen eredetű szerszámok is vannak, rétegtanilag megfogni nem lehet. Így jogos az a feltevés, hogy a "felső solutréi" érintkezett a barlangi mikrolitikus kultúrával. A szeleta felső rétegében ez a keleti hatás ki is mutatható, s az időrendet a Würm 2-ben állapítja meg.

A keleti hatás korábbi, s talán másirányú, mint amelyek nyiltszíni telepeinket kialakították. Bizonyítja ezt az a tény, hogy a szeletai

gravett hegyek a mi területünkön ismeretlenek.

Tipológiailag megállapítható, hogy a szeletai legfiatalabb szakasza tovább élhetett. Ez is nyílt probléma, amelyre csak a rétegtani megfigyelések adhatnak határozott választ.

A gravetti népeség feltehetően már a Würm 2 bevezető fázisában megjelent, tehát a fiatal szeletai idején, de hegyvidéken csak alkalmasszerűen tartózkodott.

Ezzel foglalkozik a második fejezet.

A késő palaeolitikum kezdetén mind az aurignaci, mind a szeletai ember eltűnik, illetőleg az utóbbi - minthogy a gravetti berűlte a hegyvidéket, talán retardált. Ennek rénszarvason alapuló vadászata, gazdálkodása a sík vagy dombos vidék, ligetes steppe annak is a folyók közeli része.

A gravetti kialakulási központ régebbi kultúra fokozataitól korban lényegtelen távolság választja el. A magyarországi eddig ismert telepeken nem az első hullám jelent meg, hanem újabb vadász csoportok.

Annak a megállapításnak közelebbi bizonyítékait szeretnénk ismerni. Mert ennek a történeti ténynek valahol emlékeinek kellett fennmaradnia. Hol reméljük ezeket? Ez annyival is inkább érdekelné bennünket, mert olyan műveltséggel állunk szemben, amely a Würm 2-től a jégkor végéig majdnem egész Európát elárasztja, különböző csoportjaival, amelyek közül egyesek a recens természeti népek kulturájáig vezették tovább.

A legfontosabb probléma ebben a korban a gravetti műveltség elterjedésének részletesebb meghatározása és egyes csoportjainak elkülönítése.

Egyes telepek eszköz készletét a helyi, elsősorban földrajzi, gazdaságföldrajzi adottságok és rendszerint csak kisebb mértékben a kulturális környezet alakította ki, amely Délszibériától a hamburgi csoportig korban is különböző volt.

Mindezeknek részletezése alapján jut el Gábori ahhoz a megállapításhoz, hogy a gravetti kultúra meghatározásában átfogó képet nem annyira az eszközök tipológiai sajátosságai, hanem sokkal inkább a gazdaságtörténeti, szociológiai irányú megfigyelések adnak, amelyeknek az előbbiek természetesen csak függvényei". Szerinte "Közép-európai keleti gravettiről" lehet beszélni, de "minden leletegyüttésre egyformán érvényes formai jellegek" nincsenek.

A nagy területeken szétszórt különböző csoportok közös vonását a gazdálkodás módja, jellege és az életforma adja. Más szóval nem a tipológia, hanem az élet - amelybe természetesen a tárgyi anyag is beletartozik - határozza meg a keleti gravetti műveltséget.

Ennek ismertetése mutatja meg az eredményeket, de a módszert is. Minthogy a dolgozatnak ez a része természetesen legközelebb áll a műveltség hordozójához, belőle ismerjük meg az embert, aki nem mint természeti, hanem mint anyagi és szellemi jelenség érdekel bennünket a maga meghatározott életmódjával.

Csak röviden jellemezhetjük: sík vidéki életforma, a steppei életforma folytatása, még eltérő földrajzi körülmények között is. Magasabb hegyvidék kerülése, alacsonyabb dombvidék, folyó völgyek keresése. Ez a kép egész elterjedési területén általános. A vadász életforma alakítja ki, a nyíltszíni településmódot, a közös jellemvonásokat mutató lakást. A vadászat alapja a mammut, a rénszarvas, ló. Hogy ez a csoportokban különbséget is jelent, az természetes, de ezzel magyarázható a különböző eszközök létrejötte és a csoportok kialakulása.

Ez a mindenképpen steppei vadászat magasabbfoka. Az általa kialakított gazdálkodási és társadalmi formák magasabbrendűek. Magasabbfokú a társadalom szerkezete, amit a gazdálkodás módja, az emberek és környezet viszonya alakít ki /házformák, gazdag leletanyag, letelepedett életmód/.

Az embercsoportok nincsenek elszigetelve. A vadászat közösségi vállalkozás, amelyet a steppei életforma alakított ki.

Kár, hogy az itt vázolt gondolatmenetben csak érinti a közösségi életmód mélyebbrenyúló gyökereit. Nem végleges megoldásra gondolunk, csak az irány jelzésére, amire talán a kutatás mai állása is adhatna valamelyes felvilágosítást.

A Vénus szobrokkal kapcsolatban - amennyiben azoknak a totemizmus, őszanya fogalommal való összefüggéseit és a gravetti körrel való elterjedését szükségesnek tartja kiemelni - a samanizmusnak e kultúrában való kialakítását még akkor is részletesebben megvilágíthatta volna, ha mindebben, mind a társadalmi kérdések vizsgálatában a szovjet kutatás eredményeire hivatkozik is.

A gazdálkodási mód és szellemi élet összevetése nemcsak a vallásra /ősanya kultusz - termékenységi varázslat - presamanisztikus jelenségek/ hanem a legegyszerűbb gazdasági egységre is következtetést enged.

A fejlett munkamegosztást, az eszközök többirányú specializálódása alapján bizonyítja, ami nagy haladás a legtermészetesebb munkamegosztás feltételezéséhez mérten.

A kultúra megjelenését Gáberi határozottan idegen népesség megjelenésének, bevándorlásának tartja. Sokkal kevésbé tartja elképzelhetőnek gazdasági, társadalmi fejlődéssel együttjáró jelenségnek, mint vándorlással együttjáró, a késői palaeolitikum fejlődését egészen meghatározó, kialakító tényezőnek.

Itt újra települési tényezőkkel, sokrétű leletanyaggal bizonyít, amely átmeneti fokozat nélkül gyökeresen más, mint az előző kulturák.

Az elterjedés kelet felől történt, nem minden területen egyforma módon és egyidejűleg. A mi telepeink azért is alkalmasak a tűzetes vizsgálatra, mert a kisebb vadászcsoportok életmódjának megfelelő, addig lakatlan területekre telepedtek.

A keleti gravetti a középső és délorosz területen alakult ki. Ezzel a kérdéssel, valamint elterjedésével hazánk határain kívül is részletesen foglalkozik a disszertáció, de a vándorlás hullámainak megállapítását az idegenben feltárt leletanyag alapján a szovjet régészet feladatának tartja.

Ebben a munkában azonban osztoznak a lengyel és a szlovák kutatók is.

A mi területünket már csak akkor érdekli, amikor a Kárpátokat átlépve húzódik a medence területére a szlovákiai folyók és a Duna völgyén keresztül.

Ezt az északról történő beáramlást az ipolyvölgyi, a dunakanyarvidéki és Süttő körüli telepek bizonyítják.

Feltételezhető a délkeleti beáramlás is, amit erdélyi lelőhelyek bizonyítanak, bár a nyugat felé vándorlás láncszemei hiányoznak.

A fő vándorlási útvonal a mi területünkről északra húzódik. Ez a tény meggyaraztatást adja a csak nálunk tapasztalható régészeti jelenségeknek.

Munkaprogramként veti fel a moldvai, podoliai, a Prut-Dnyeszter vidéki lelőhelyek anyagának tüzetesebb vizsgálatát. Szükséges volna ez a-

zért, mert feltételezhető, hogy a keletről jövő kultúra ezeken keresztül érkezett a Kárpátmedencébe. Ezekkel a kérdésekkel széleskörű irodalom alapján részletesen foglalkozik, sohasem tévesztve szem elől, hogy első-sorban a hazai gravetti kultúra problémái állanak az érdeklődés homlokterében.

A romániai összefüggő problémák közül egyet szeretttünk volna részletesen megvilágításban látni. A Délnyugat-moldvai területen megtelepedett gravettinek a neolitikum kialakító szerepét, illetőleg a mezolitikumban való továbbélését. Erre a kérdésre későbbben ugyan még egyszer visszatér.

Idegen területeken is végig kíséri a folyómenti településeket, és azoknak létrejöttét a rénszarvas vadászatán alapuló gazdálkodással hozza kapcsolatba. Tisztán látja, hogy a lelőhelyek több esetben is gázlók közelében vannak, amelyek a rénszarvas vándorlásának is legkönnyebb utjai voltak.

A Danakanyar vidék telep nyomait azért tartja az elsődleges bevándorlás eredményének, amit a távolabbi telepekről már nem tart valószínűnek.

A gravetti legkorábbi megjelenését a Kárpátmedence területén kevés helyen lehet kimutatni. Ezeket a medencétől elölő hegyvidék folyóvölgyein, határainkon kívül kell keresni. /Túzetesen vizsgálja a szlovákiai és romániai anyagot/.

Munkamódszerére itt még csak annyit kívánok megjegyezni, hogy a kultúra fejlődésének képéből ki nem ragadható idegen területek anyagát az irodalom alapján egymással egybevetve tanulmányozza, s közben kisebbnek látszó, de valójában jelentős problémákat is megvilágít.

Részletekbe menően vizsgálja a szerszámokat, s megállapítja azoknak nem is éppen lényegtelen átalakítását. Ezekben új hatásokat - esetleg újabb embercsoport megjelenését - tételezi fel, s kialakulását nem tartja véletlennek. Könnyű volna ezt a kulturális változás bizonyítékának látni. Egyelőre azonban csak eléggé valószínű feltevésnek tartja.

A kérdés valóban figyelmet érdemel, de talán az élet diktálta szükséglet alapján is meg kellene kísérelni megoldását.

gravetti hegyek a mi területünkön ismeretlenek.

Tipológiaiilag megállapítható, hogy a szeletai legfiatalabb szakasza tovább élhetett. Ez is nyílt probléma, amelyre csak a rétegtani megfigyelések adhatnak határozott választ.

A gravetti népesség feltehetően már a Würm 2 bevezető fázisában megjelent, tehát a fiatal szeletai idején, de hegyvidéken csak alkalomszerűen tartózkodott.

Ezzel foglalkozik a második fejezet.

A késő palaeolitikum kezdetén mind az aurignaci, mind a szeletai ember eltűnik, illetőleg az utóbbi - minthogy a gravetti beépülte a hegyvidéket, talán retardált. Ennek rénszarvason alapuló vadászata, gazdálkodása a sík vagy dombos vidék, ligetes steppe annak is a folyók közeli része.

A gravetti kialakulási központ régebbi kultúra fekezataitól korlálan lényegtelen távolság választja el. A magyarországi eddig ismert telepeken nem az első hullám jelent meg, hanem újabb vadász csoportok.

Ennek a megállapításnak közelebbi bizonyítékait szeretnénk ismerni. Mert ennek a történeti ténynek valahol emlékeinek kellett fennmaradnia. Hol reméljük ezeket? Ez annyival is inkább érdekelne bennünket, mert olyan műveltséggel állunk szemben, amely a Würm 2-től a jégkor végéig majdnem egész Európát elárasztja, különböző csoportjaival, amelyek közül egyesek a recens természeti népek kulturájáig vezették tovább.

A legfontosabb probléma ebben a korban a gravetti műveltség elterjedésének részletesebb meghatározása és egyes csoportjainak elkülönítése.

Egyes telepek eszköz készletét a helyi, elsősorban földrajzi, gazdaságföldrajzi adottságok és rendszerint csak kisebb mértékben a kulturális környezet alakította ki, amely Délszibériától a hamburgi csoportig korban is különböző volt.

Mindezeknek részletezése alapján jut el Gábori ahhoz a megállapításhoz, hogy a gravetti kultúra meghatározásában átfogó képet nem annyira az eszközök tipológiai sajátosságai, hanem sokkal inkább a gazdaságtörténeti, szociológiai irányú megfigyelések adnak, amelyeknek az előbbieket természetesen csak függvényei". Szerinte "Közép-európai keleti gravettiről" lehet beszélni, de "minden leletegyüttésre egyformán érvényes formai jellegek" nincsenek.

re döntő bizonyítékot szolgáltat. Ezek a csákányok, vagy kapák a lakás építésénél szükséges földmunkák eszközei.

A részletezés - bár az eszközök elég változatosak - itt felesleges volna. A disszertáció azonban más területek anyagával összevetve részletesen vizsgálja rendeltetésüket.

Az eszközök szűkebb kormeghatározása lehetetlen, de a keleti gravetti tartozékai, s a kelet-európai terület hasonló eszközeivel közös csoportba foglalhatók, a bőséges analógiák alapján.

Az újabb ásatás egyik jelentős leletének tartja az ún. "kommandó botot". Ezzel a tartozékodó megállapítással nyilván azt akarja kifejezni, hogy a gazdasági élet szempontjából valóban fontos egyéb agancseszközöknél nagyobb jelentősége van.

Két kérdést vet fel a darab előkerülése. A tárgy rendeltetését és Ságvár régi kormeghatározásának kérdését.

Szemlét tartva a rendelkezésére álló széleskörű irodalomban, az ott nyilvánított nagyon eltérő eredményekkel szemben - valóban megszűre menne a benyolult kérdés vitája - új szempontot vet fel a megítélésben: az átfurt egyszerű agancs semmi esetre sem, mint hatalmi jelvény, vagy mint kultikus varázsbot jelent meg először a palaeolitikus ember életében, de gyakorlati rendeltetésű eszköz a primitív társadalom fejlődésével, esetleg funkcióját elveszítve elvent értelművé válhatott, esetenként hatalmi jelvény szerepét is tölthette be.

Önkéntelenül is az értelmét vesztett, diszitó motivummá vált ábrázolásunkra kell gondolnunk, akár a mindennapi, akár a szellemi élettel álltak légyen kapcsolatban. Itt az őskori, sőt akár középkori példák tömegével lehetne bizonyítani Gáberi elgondolását, hogy magáról a palaeolit művészetről ne is szóljunk.

A ságvári telep régi kormeghatározása ellen szól a kommandó bot gyakori előfordulása a keleti gravetti területen, ami még azt a következtetést is megengedi, hogy ez, az először francia területen felbukkanó tárgy, szintén keletről terjedt el.

A ház rekonstrukcióját érintve igen helyesen csak a csonka maradványból megítélhető, de a környező területek analógiájával jól támogatott leírást kapunk. Ki lehetett volna egészíteni néhány elfogadható helyreállítással, de magáról a csonka alapról a leírásban foglaltaknál több-

bet adni valóban célt tévesztett dolog lett volna.

Ennél sokkal fontosabb a kunyhó társadalmi jelentőségének vizsgálata. A kunyhót egy család lakhatta, s így a telepem több kis építmény lehetett. Bizonyítja a nagyméretű közös tűzhely, hulladékhalom és a telep jellege, amely több családnyi lakosságot enged feltételezni. A kunyhót legalább két alkalommal használták huzamosabb ideig. Feltehető, hogy téli szállás volt.

A telep műveltsége szoros kapcsolatot mutat a kelet-európai lelőhelyekével. E párhuzam alapján valószínűnek látszik, hogy a késő palaeolitikus rénszarvas-vadász embercsoport az anyajogi nemzetségi rend keretei közt élt, de létszáma kisebb volt a kelet-európai telepekinél.

A harmadik fejezet célpontjában a már fennebb említett gravetti kulturának barlangi változatával foglalkozik.

A "mikrogravettés csoport" vagy "barlangi gravetti" kapcsolatban áll a fiatal /Würm 3/ gravettivel és származása észak felől mutatható ki.

Hazai nyiltszini telepeinkkel való kapcsolatáról nem lehet konkrét képet alkotni. A kevés, de jellegzetes eszközök típusai, azok finom megmunkálása valóban a kormeghatározó.

A keleti gravetti eredetét nemcsak a mikrolitika, hanem a kísérő csontszekélyek is igazolják. Számos vonásával hasonló a nyiltszinihez, abban az esetben is, ha nálunk teljesen hasonló "ipari telepet még nem ismerünk".

Felvetődik itt a kérdés, mi hát akkor az összehasonlítás alapja?

Különböző barlangokban különböző koru . . . és megállapítható, hogy barlangi és nyiltszini műveltség egymással párhuzamosan élhetett a Dunántulon.

Ez a megállapítás annyira nem világos, hogy maga Gábori is ezeket írja: "Ez az összefüggés veti fel a csoport meghatározásának, önállóságának, vagy közvetlenebbül a gravetti kultúrához való tartozásának ma még vitás kérdését."

Fontos a fejezetet lezáró mondat: "Magyarország területén az eddig ismert kevés leletek alapján így feltehető, hogy a Würm 3 kori gravetti kultúra és a mezolitikum között a fejlődés folyamatos volt."

A negyedik fejezet a gravetti kultúra továbbélése a jégkorszak

után címet viseli.

Látszólag nem tartozik a disszertáció címében körvonalazott célkitűzéshez és aligha tévedünk, amikor azt gondoljuk, hogy Gáborinak az utóbbi időben végzett terep kutatásai és ásatásai szolgáltattak - egyébként helyes - indítékot a fejezet megírásához.

Lényegében olyan problémát vet fel, és megoldásához olyan adatokat szolgáltat, amelyek a magyar őskorkutatást valóban régen érdeklik, de kiinduló pontok nélkül eddig kevésbé foglalkoztatták, s amelyek - ha egyelőre elszigetelt jelenségek is - megadhatják ezeket a kiinduló pontokat.

A mezolitikum és epipalaeolitikum kérdéséről van szó ebben a fejezetben, amely nem rekapitulálja csupán a külföldi kutatás eddig elért eredményeit, hanem azokat a kevészámú hazai lelet összehasonlító anyagául használva igyekszik a megoldatlan kérdés tisztázásának szolgálatába állítani.

Nem tartja ugyan feladatának a mezolitikum fogalmának meghatározását, de mégis foglalkozik vele, amikor a fejlődésnek nem egyszerű "közbeeső" stádiumát látja benne, - részben Hillebrand Jenő tanítványaként - , hanem azt ami, sokkal jellemzőbb: iránya a fiatal kőkor felé mutat, gazdálkodása a neolitikus kulturák előzménye.

Ez a megállapítás tökéletesen megfelel a disszertáció általános célkitűzésének, gazdaságtörténeti szemléletének.

Ezen az alapon nyugszik az epipalaeolitikum fogalmának meghatározása is: a régibb kőkori életforma továbbélése, a jégkor utáni körülmények között. Postglaciális kora, de gazdálkodás módja a palaeolitikumhoz fűzi, amellyel népe is valószínűleg azonos volt.

Az epipalaeolitikum kialakító tényezői nálunk a gravetti és valószínűleg a swidry kultúra. A régi alapon fejlődött tovább a korai tardenoiszi kulturáig. Ebben tipológiai alapon egy "dunai tardenoiszi"-t tételez fel, amely átvezet a mezolitikumba.

Ez a palaeolitikum-mezolitikum közötti fejlődési kép megszüntette az eddig feltételezett hiátust a "magdaléni" és tardenoiszi kulturák között. Kitöltötte az űrt a gravetti kultúra különböző formáival, továbbfejlődő csoportjaival.

Nem szólva egyebekről, beszéljünk azokról a leletekről, amelyek hazai területen az első láncszemeket jelentik.

A honti lelet a gravettire és a swidry kulturára jellemző anyaga egy palaeolitikum-mezolitikum között lévő kulturára mutat. Sajnálatos, hogy a település módját nem ismerjük. Csak az eszközkészlet - végre egy hely, ahol nem az "ipar" szót olvassuk - részletes ismertetése és a szomszédos terület anyagával való összevetése tájékoztat bennünket.

Bár az egyes szerszámfajtákat szabadtéri és barlangi telepeink mikrolitikus anyagában meg lehet találni, a honti lelethez hasonló összetételű településünk nincs. Olyan anyagról van tehát szó, amely az epipalaeolitikumban is fennmaradt.

Hont kulturája nem különálló csoport, hanem a környező területek hasonló, vagy régibb kulturájába kapcsolható.

A disszertációban felsorolt lelőhelyek anyaga mutatja, hogy a postglaciális időben tőlünk keletre is a hontéhoz hasonló kulturakomplexum alakult ki. Ezt a történeti képet kiegészíti az a tény, hogy ez a gravetti swidry jellegű műveltség összemesődik a tardenoisival.

A területünkön kívül, a minket itt nem érdeklő, de a disszertációban részletesen megrajzolt történeti továbbfejlődés részletezését figyelmen kívül hagyhatjuk, de fel kell hívni a figyelmet az egész Európát érintő rövid áttekintésre, már csak azért is, mert nem különálló kialakulásról van szó nálunk sem.

A fejlődés menete nem egyenletes. A honti anyagban swidry elemek vannak. A Remete-barlang eszköze még gravetti hatást mutat, a mezolitikum kezdetén.

Nem kételkedünk ebben a megállapításban, de mégis felvetődik bennünk a kérdés: lehet-e ennek az egyetlen, csak hatszoros nagytársa szemléltető darabnak ebben a bizonyítóanyagban ilyen jelentőséget tulajdonítani?

A Hont-várhegyi, a hontinál kevesebb leletanyag is bizonyítja, a késő palaeolitikum műveltség továbbélését az epipalaeolitikumban.

A magyarországi mezolitikum kialakulása még sok problémát vet fel. Nem egységes a kép. A neolitikumig terjedő időben mikrolitikus /tardenoisi/ és makrolitikus kultúra van nálunk, sőt még egy levélhegyes kulturával is számolnunk kell.

Gábori három tényezővel véli bizonyítani az átmenet kérdését, /kontinuitás lehetőségét/: a barlangi mikrolitika /késői palaeolitikum/ továbbélésével, a tardenoisi és levélhegyes anyag régibb elemeivel.

A tardenoisi kultúra /Sződliget/ a késő gravetti, postgravetti kultúrával és a swidryval tart kapcsolatot. A sződligeti korai mezolitikum a pretardenoisi, alsótardenoisi fokozatnak felel meg. Az új szerszám-típusok mellett a gravetti hagyományok továbbélnek. Az "új tardenoisi" csoport a swidry befolyására alakult csoport. Eleinte epipalaeolitikus jellegű, sok keleti elemmel, melyek később eltűnnek. Folyómenti, homokterületeken vannak a lelőhelyeik. Felszíni előfordulásuk nehezíti meghatározásukat.

Az eddig ismert magyarországi anyagban a sződligeti a legrégebb; a mezolitikum kezdetén áll /a többi Hillebrand szerint a neolitikum felé mutat/. A sződligeti anyag átmenet az epipalaeolitikumból a mezolitikumba. Ebben az időben gravetti tartalmu, részben a swidryval kapcsolatban álló kultúra élt Magyarországon az epipalaeolitikumban /tehát a két időszak között/, olyan kulturák, mint a honti, ahol a kultúra már a tardenoisi felé mutat tovább.

A két időszak közt a fejlődés valószínűleg folyamatos.

A fejlődés, ugylátszik, tovább is kísérhető. Hont-Csitáron olyan mezolitikus jellegű leletanyag került elő, amelynek jellege eltér a többiétől. Levélhegyek határozzák meg a kulturát. A kőeszközök egy része a neolitikumból is ismert. Gravetti eszközök is vannak az együttesben. Annak ellenére, hogy az eszközök jórésze fiatal jellegű - vagy eddig ismeretlen - kerámiának nyoma nincs.

A lelet bizonyítéka lehet annak, hogy a palaeolitikum továbbélő formája keveredett mezolitikus mikrolitikával, s talán ez képezhette részben a neolitikum alapját.

A leletek vizsgálatán nyugvó gondolatmenet ennél tovább természetesen nem juthat, de már ez is termékeny munkahipotézis, amely remélhetőleg az ezután előkerülő leletek alapján továbbfejleszthető lesz.

Az utat Gábori a hazai neolitikum gazdag kőanyagának átvizsgálásától várja. Szerintem e tekintetben még a nagyszámu szórványlelet is adhat tipológiai bizonyítékokat, de a végleges megoldást csak hiteles leletektől várhatjuk.

Talán éppen a kevés átmeneti lelet miatt nem lehet még azt mondani, hogy a Dana-vidéki neolitikus kultúrák a gravetti területen terjedtek el, az állat plasztikával együtt, de a gondolat olyan problémát vet fel, amelyet követve kell tovább, de mindkét irányban kutatni. A mezyni kör meander diszítésének tiszta kapcsolatának elgondolása, ha nem is most vetődik fel először, további láncszemek előkerülését teszi szükségessé.

Egyelőre sem a késői palaeolitikum felső határát, sem a neolitikum legközvetlenebb előzményeit nem ismerjük. A kerámia nélküli neolitikum feltételezhető ugyan, de miben különbözik ez a mezolitikumtól?

A gazdálkodás is kevés támpontot nyújt, mert mind a két kultúrában és időben már kialakul a földművelés.

Lehet, hogy az utóbbi kultúrába az előzőből jött, de hogy ez fejlődést jelent-e, vagy hirtelen változást, arra még nincs adatunk, bár a fejlődés valószínűbbnek látszik.

Ez a fejezet leletekkel erősen támogatott probléma felvetésével legalább annyira fontos, mint a gravetti kérdés részletekbe menő bencsolgatása, sok helyes megállapítása.

Gábori Miklós ásatási módszerét - amely munkájának kiindulópontja - az első palaeolitikus lakóház /kunyhó/ feltárása próbálta ki, igen szép eredménnyel, de azok az ásatások is mutatják, amelyekeken rétegben fekvő leleteket hozott felszínre. Megfigyelései még jobban fejezték kritikai készségét, amely a közölt régészeti anyaggal szemben igen sok esetben a szükséges elővigyázatot írta elő. Ásatásainak köszönhető, hogy a disszertáció nem az íróasztalnál írt munka hatását kelti és alkalmas arra, hogy kutató és tudományos feldolgozó módszerét pozitívan értékelhessük. A módszer kiforrott, a tudományos igazság megismerésére törekvő fiatal kutató egyéniségét árulja el.

Gábori egész munkássága, de maga a disszertáció is megérdemli a kandidátusi fokozat elnyerését. Ajánlom, hogy a bizottság a maga részéről is javasolja ezt.

Banner János